

MUHADDİSLERİN FELSEFÎ İLİMLERE BAKIŞLARI VE FİLOZOF MUHADDİSLER (HADİS İLMİNDE YENİ BİR KAVRAM DENEMESİ)

Prof. Dr. Mustafa Ertürk*

ÖZET

Hadis Felsefe ilişkisine yönelik çalışmalara kapı aralamak amacıyla konusunda ilk defa yapılan bu çalışmada, Hadis tarihinin önemli muhaddislerinin kadîm felsefe, felsefi ilimler ve İslam filozofları hakkındaki görüşlerine, felsefeyle iştiğal eden hadisçilerin durumlarına kısaca işaret edilmektedir. Ayrıca meşhur bazı muhaddislere atfedilen "filozof" sıfatı üzerinde durulmuştur. İlâveten "Filozof Muhaddis" kavramı ve buna bağlı olarak hem kadîm felsefeyle hem de hadis ilmiyle (hadis dinleyerek ve naklederek) ilgilenmiş veya eser yazmış İslâm âlimlerinden, ayrıntıya girmeksizin kısaca bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Filozof Muhaddis, hadis filozofu, İbn Hibbân, İbn Nefis, Gazâlî, İbnü's-Salâh

ABSTRACT

"On Some Opinions of the *Sunnî* Traditionists on the Ancient Philosophical Sciences and the Philosopher *Muhaddithûn/Traditionists* (An Attempt on a New Concept on the Hadith)

In this article, we examine the attitudes and opinions of the sunnî traditionists, like al-Ghazâlî, İbn al-Salâh, al-Dhahabî, to the ancient philosophy and the philosophical sciences. In spite of against the ancient philosophical sciences, some sunnî traditionists dealt with the sciences which were attacked by other traditionists. And also, we try to open a debate on the term of Philosopher Muhaddith, in Turkish, "Felsefeci Hadisçi" for using the people who were interested in both the *hadîth* and the philosophy.

Keywords: Philosopher of the Hadith, Philosopher Muhaddith, İbn al-Salâh, İbn Hibbân, İbn al-Nafis, al-Dhahabî, al-Ghazâlî.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Bşk.

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 16, Yıl: 2007

GİRİŞ**

İslâm ilimler tarihiyle ilgili kaynaklarda, bir kısım Müslüman filozofların biyografilerinde filozofluk vasıflarının yanında fakîhlik¹, müfessirlik, mütekellimlik² veya mutasavvıflık³ gibi diğer özelliklerinden söz edildiği halde, İslâmî ilimlerin ikinci temel kaynağı kabul edilen hadis ilmiyle meşgul olduklarından ya da muhaddislik vasıflarından pek bahsedilmezler. Benzer şekilde muhaddislerin hayat hikayelerini aktaran tabakât kitaplarında da onların hadis ilmi dışında – varsa- fıkıh, kelim, tefsir, kıraat, tasavvuf, nahiv gibi diğer dinî ve edebî ilimlerle de uğraştıklarına dair bilgiler yer almasına rağmen, Yunan felsefesiyle veya o dönemde felsefi ilimlerden sayılan riyazi, mantıki, tabii, siyasi ve ahlaki ilimlerle iştilal ettiklerinden ya da ilgilendikleri o alanda uzman olduklarından övgüyle bahsedilmesi rastlanılan bir durum değildir.

Bilakis bir muhaddisin Yunan felsefesinin herhangi bir dalıyla ilgilendiğine yönelik bir bilgi varsa, bu bilgi hoşnutsuzluk ifadeleriyle kısaca zikredilir. Hatta bazen cerh-tadil kaynaklarında râvinin/muhaddisin felsefeyle meşgul olması onun cerh edilmesinin sebebi olarak gösterilir. Zira hadis usulündeki genel temayüle göre bir muhaddisin/ravinin felsefe ve mantık gibi *ulûmü'l-evâil* ile ilgilenmesi onun rivayetinin kabul edilmemesinde ileri sürülen şartlar arasında yer alır.⁴ Bunun en temel gerekçesi de filozofların İslâm ilahiyatı hakkındaki görüşlerinin ehl-i sünnet alimleri tarafından şiddetle

** Bu konuyla alakalı ilk çalışmamız kısa bir süre önce "A Short Glance at The Attitude of Some Sunni Muslim Traditionists/Muhaddithûn towards Philosophy and The Philosophical Sciences" (*HTD*, c. 5, sy. 1, 2007, pp. 49-62) yayımlanmıştı. Bu yazı ise o ilk makalenin yeniden gözden geçirilerek sonradan tespit edilen ve önemli görülen yeni bilgilerin ve değerlendirmelerin ilave edilmesiyle ve yeni bir kavram tartışmasını da gündeme getirerek ilim camiasına sunulmaktadır.

¹ İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198).

² Fahrüddin er-Râzî, Ebu Abdullah Muhammed . Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1210).

³ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Ali b. Muhammed et-Tâî el-Hâtinî (ö. 638/1240).

⁴ Mesela bk. es-Süyûtî, Celâleddîn, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-'arabî, 1993, 1, 278.

eleştirilmeleri ve itikadi açıdan ehl-i bidat sınıfına dahil edilmeleridir. Hatta tevil yoluyla küfürle itham edilen gruplar arasında zikredilmeleridir.⁵

Bir muhaddisin felsefeyle ilgilenmesi hiç hoş karşılanmasa da veya kaynaklarda pek çok zikredilmese de, genelde İslâm tarihi özelde bazı Hadis tarihi kaynaklar tetkik edildiğinde hadis ve hadis ilmiyle hemhal olduğu kadar klasik yunan felsefesi ve ilimleriyle de ilgilenmiş ve ilgilendiği ilim dalında uzman olmuş muhaddis alimlerin yahut yunan felsefesinde söz sahibi olmuş ancak hadis ilmiyle de alâkadar olan ve eser yazan Müslüman filozofların bulunduğu tespit edilmektedir. İşte bu yazı, biraz önce bahsedilen sıfatlara sahip muhaddisler ile filozofluğa öne çıkmış bazı İslâm alimlerinin hadis ilmindeki yeri ve konumuna dikkat çekerek-şimdiye kadar üzerinde durulmayan ve çalışılmayan- hadis felsefe ilişkisine dair bir konunun irdelenerek hadis tarihinin farklı açılardan ele alınması gerektiğini hedeflemektedir.

Bu itibarla öncelikle genelde muhaddislerin felsefeye ve felsefi ilimlere karşı tutumlarına bazı muhaddislerin görüşleri zikredilerek kısaca değinilecek ve ardından da hem felsefeyle hem de hadisle ilgilenen ve bizim “filozof muhaddisler” dediğimiz belli başlı İslam âlimleri hakkında, ayrıntılara girmeksizin, bilgi verilecektir.

I. Bazı Muhaddislerin Felsefeye Karşı Tutumlarına Kısa Bir Bakış

Müslümanların diğer kültürlerle ilişkileri sonucu bünyesi dışındaki bir kültürün yansıması olarak İslâm dünyasına giren Yunan felsefesinin lehinde⁶ ve

⁵ Cerh ta'dil kaynaklarında ravinin felsefeyle iştiğal etmesinden dolayı kınandığına dair bazı örnekler aşağıdaki "Filozof Muhaddisler" kısmında zikredilecektir.

⁶ Seyyed Hossain Nasr, "The Qur'an and Hadith as a source and Inspiration of Islamic Philosophy", *History of Islamic Philosophy* (2 vols.), (edit. Seyyed Hossain Nasr and Oliver Leaman), London: Routledge and Kegan Paul, 1996, pp. 27-39.

aleyhinde⁷ İslâm düşünürleri tarafından yapılan pek çok değerlendirme mevcuttur. Felsefeye karşı çekimser tavrın yanında en yaygın kanaat olumsuz tavidir.⁸ Bu menfî tavrın temelinde dinî yaklaşım bulunmakla beraber, siyasi, kültürel ve psikolojik sebepler de bulunmaktadır.⁹ Bu olumsuz değerlendirmelerin tabii neticesi, felsefenin ve bağlı olduğu ilimlerin öğretilmesinin ve yaygınlaştırılmasının hoş karşılanmadığı yönündedir.

İslâm dünyasında genellikle felsefeye ve felsefecilere karşı en şiddetli tepkiyi gösteren isimlerin başında gelen İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) *al-Munkız mine'd-dalâl* isimli eserinde feylesüfların ilimleriyle (riyâzi, mantiki, tabii, ilahi, siyasi ve ahlaki ilimlerle) uğraşmanın ve onların kitaplarını okumanın Müslümanları küfre düşürebileceği tehlikesine işaret ederek bu ilimlerin okutulmasının yasaklanması gerektiğini belirtmektedir.¹⁰ Gazzâlî ayrıca Ebû Nasr Muhammed b. Tarhan el-Farâbî (ö. 339/950) ve Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Ali b. Sînâ (Avicenna) (ö. 428/1037)¹¹ gibi İslâm filozoflarını da tekfir etmekte¹², böylece felsefeye uğraşan ve ona inanan Müslümanların küfre maruz kalabileceğini örneklemiştir. Gazzâlî'nin bu şiddetli tavrı bazı İslâm alimlerinin felsefeye yönelttikleri sert eleştirilerinin dozunu daha da artırmıştır. Gerçi Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1209) eserleri sayesinde felsefe ile kelim arasında bir yakınlaşmanın olduğu ve belli bir dengeye ulaştığı ifade

⁷ Mesela bk. İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Nakzu'l-mantık* (nşr. Muhammed b. Ebû Hamza), Kahire: Mektebetü's-sünneti'l-Muhammed, 1952; a. mlf., *er-Red ale'l-mantıkıyyîn*, Lahor: İdâretü tercümâni's-sünne, 1976.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Goldziher, Ignaz, "The Attitude of Orthodox Islam Toward the Ancient Sciences", *Studies on Islam*, (edit. and transl. M.L.Swartz), New York and Oxford: Oxford University Press, 1981, pp. 185-215. Goldziher'in mantık konusundaki görüşlerine karşı fikir için bk. Rouayheb, Khaled, "Sunni Muslim Scholars on the Status of Logic", *Islamic Law and Society* (11/2), Leiden 2004, pp. 213-232.

⁹ Felsefeye karşı olumsuz tavrın sebepleri için bk. Kaya, Mahmut, "Felsefe", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 316.

¹⁰ Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed, *el-Munkız mine'd-dalâl*, Beyrut: Mektebetü's-ş-şâ'biyye, ts., ss. 46-57.

¹¹ Gazzâlî, a.g.e., ss. 50-52.

¹² Gazzâlî, *Tehâfütü'l-Felasife* (nşr. Süleyman Dünya), Kahire: Dârü'l-me'ârif, 1987, ss. 307-309. Gazzâlî, filozofları âlemin ezeli olduğuna, haşrin cismanî olmayıp sadece ruhların azab ve mükafat göreceğine ve Allah'ın külliyyatı bilip cüziyyatı bilemeyeceğine dair inandıklarını iddia ederek tekfir etmiştir.

edilse bile, bilhassa ehl-i hadis'in felsefeye ve filozoflara karşı şiddetli tepkisini azaltmamış, aksine, Fazlur Rahman'ın (ö. 1988) ifadesiyle, Gazâlî'nin felsefeyi toptan reddetmesi hadisçiler ile filozoflar arasındaki gerginliğin daha köklü ve sürekli" olmasını sağlamıştır.¹³ Aslında muhaddislerin/ehl-i hadîs'in tavrı özellikle ehl-i sünnet ulemanın yunan felsefesine ve felsefi ilimlere karşı tutumlarından çok da farklı değildir. Tek ayrıcalıklı yönü rivayeti kabul noktasındadır. Bu tepkinin neticesi olarak hadisçiler felsefeye dayanan herhangi bir ilimle meşgul olunmasına daha fazla karşı çıkmışlar ve meşgul olanları da hadis ilmindeki ifadesiyle *cerh* etmişlerdir. Şimdi bilhassa Gazâlî sonrası hadisçilik yönü öne çıkmış bazı İslâm alimlerinin felsefe ve filozoflar hakkındaki görüşlerine kısaca değinmek gerekir.

Kadı İyaz (ö. 544/1149) *eş-Şifa* isimli eserinde İslâm filozoflarına ait bazı görüşlere yer verdikten sonra, onların tevil yoluyla kafir olduklarını belirtmektedir.¹⁴ Ehl-i sünnet ve ehl-i hadîs'in en önemli savunucularından olan ve hadis ilmi hakkında eser yazan Ebû Ömer İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) gerek İbn Sînâ hakkında gerekse felsefe ve mantık ilmiyle uğraşılmasına dair sorulara verdiği cevap/fetva burada zikredilmeye değerdir. İbnü's-Salâh'a ilim ve tasavvuf ehline mensub olanların İbn Sînâ'nın eserleriyle meşgul olmalarının ve onun kitaplarını okumalarının ve onun alim olduğuna inanmalarının caiz olup olmadığı sorulmuş, o da:

"caiz değildir, kim bunu yaparsa dinine ihanet etmiş olur. O (İbn Sînâ) ulemadan olmayıp insan türündeki şeytanlardan bir şeytandır. Yolunu şaşırmıştır..."¹⁵

şeklinde cevap vermiştir. O fetvasında felsefe hakkında özetle şu genel değerlendirmeyi yapmaktadır:

¹³ Fazlur Rahman, *Islam*, Chicago and London: The University of Chicago, 1979, s. 122.

¹⁴ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubî, *Kitâbü's-Şifâ bi ta'rifi'l-hukûki'l-Mustafâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts., II, 283-284.

¹⁵ *Mecmuatü Resâili'l-müniriyye*, "Fetâvâ İbnü's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs", (y.y.): İdâretü'l-Tibâati'l-Münire, 1924, s. 34.

“Felsefe sefihliğin ve başı boşluğun (çözölmüşlüğün) esası, şaşırılmışlığın ve dalâletin unsuru, haktan başka yola meyletmenin ve zındıklığın yayıcısıdır. Kim araştırmalarında felâsifenin yolundan giderse (tefelsefe) burhanlarla teyid edilmiş şerîatin güzelliğini göremez, kim o felsefe elbisesini giyerse yalnızlıkla ve mahrumiyetle karşılaşır, şeytan kendisine musallat olur.”

İbnü's-Salâh fetvasının sonunda şöyle der:

“Şer'î ahkâm konularında mantıkî istılahları kullanmak çirkinlik ve münkerattandır, sonradan ortaya çıkan yamalıdır/ahmaklıklardır. Elhamdülillah, şer'î hükümler Mantık'a asla muhtaç değildir. O gür seslidir. Allah her berrak zihni mantığa ihtiyaç hissettirmemiştir. İdarecinin görevi de -Allah kendisini aziz kılsın- Müslümanları bu uğursuzların şerrinden korumak ve onları medreselerden çıkartıp uzaklaştırmaktır.”¹⁶

İbnü's-Salâh'ın felsefeye ve filozoflara şiddetle karşı çıkmasının asıl nedeninin onun felsefi ilimlere vukûfiyetinin olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak onun Musul'a hadis öğrenimi için babası tarafından gönderildiğinde Nizamiye Medresesi müderrisi İmâduddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Yûnus'a (ö. 608/1211) yardımcılık yaptığını, Muhammed ibn Yunus'un kardeşi Ebü'l-Feth Musa b. Yûnus'tan (ö. 639/1242)- ki bu zat aynı zamanda hadis ilmiyle de iştiğal etmiş¹⁷, felsefi ilimlerin tamamına vakıf birisidir- bir süre gizlice mantık dersi aldığını, ancak hocasının kendisine halkın bu ilmi okuyanları itikadı bozuk saydığını hatırlatması üzerine mantık dersine son verdiğini¹⁸ kaydetmek gerekir.

¹⁶ *Mecmuatü Resâilü'l-müniriyye*, "Fetâvâ İbnu's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs", ss. 34-35; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Osman, *Siyeru a'lamin'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993, XXIII, 143.

¹⁷ Zehebî, İbn Yunus'u muhaddisler arasında zikreder. (Zehebî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn* (nşr. Hemâm Abdurrahîm Safîd), Ammân: Dâru'l-furkân, 1983, s. 200, no: 2115).

¹⁸ Bk. Kandemir, M. Yaşar, "İbnü's-Salâh", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 198.

Yine ünlü muhaddislerden Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) o dönemde felsefi ilimlerden sayılan tıp ilmiyle iştiğal ettiğine dair bir anekdot oldukça ilginçtir. O şöyle demektedir:

"Bir defasında tıpla meşgul olmayı düşündüm ve (İbn Sînâ'nın) *Kitâbü'l-Kanûn*'u satın aldım. Ancak kalbimin karardığını (hissettim) ve günler sonrasında onunla iştiğal etmeye gücümün yetmeyeceğini anlayıp, nefsimi yenerek *el-Kanûn* isimli kitabı sattım ve böylece kalbim aydınlandı".¹⁹

Hadis ve tarih ilminin en önemli münekkid otoritelerinden Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Osmân ez-Zehebî'nin (ö. 748/1347) felsefe ve filozoflara yönelik eleştirilerini muhtelif eserlerinde tespit edebilmekteyiz. O, ilimleri vacib, mübah ve haram olarak taksim etmekte ve ilm-i evâilî, felasifenin ilahiyatını ve riyaziyatı, ilm-i sihri, simyayı, kimyayı, illizyonu...ihvân-ı Safâ'nın resâilini öğrenilmesi ve yaygınlaştırılması **haram** olan ilimlerden kabul etmektedir.²⁰ Zehebî'nin düşüncesine göre bu haram (!) olan ilimlerle uğraşanların rivayetleri de kabul edilmeyecektir. Nitekim o, *Mizânü'l-i'tidâl* isimli eserinde meşhur İslâm filozofu İbn Sînâ hakkında şunları söylemektedir:

"Onun, ilimden (hadisten) bir şey rivayet ettiğini bilmiyorum. Şayet rivayet etseydi ondan gelen rivayet elbette *helâl* olmazdı. Çünkü o, felsefî inanca mensubtur/felsefî meşreplidir. Sapıktır. Allah ondan razı olmamıştır".²¹

¹⁹ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz* (nşr. Zekeriya Umeyrât), Beyrut: Dâru'l-kütübî'lilmiyye, 1998, IV, 174.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 604. Zehebî'nin ayrıca mantık ve felsefeyle ilgili daha ayrıntılı düşünceleri için bk. Zehebî, *Beyânü zegâli'l-ilm ve't-taleb*, Şam: Matbaatü't-Tevfik, 1347, ss. 24-26.

²¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts., I, 539, no: 2014). (Asıl nüshada şöyle bir ifadenin de yer aldığı belirtilmektedir (M:E): "Ben derim ki: "el-Kanun fi't-Tıbb'ında Nebî (s.a.v.)'in Tıbbı hakkında hadisler (ehâdîs) rivayet etmiştir.) Bununla beraber "ben derim ki...diye başlayan cümlenin Zehebî'ye ait olmadığı, muhtemelen nüshayı istinsah eden müstensih tarafından yazıldığı izlenimi doğmaktadır. Çünkü Zehebî bir önceki ifadesinde İbn Sînâ'nın ilimden bir şey rivayet ettiğini bilmediğini açıkça belirtmektedir. Nitekim İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ında "Ben derim ki...diye

O, *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde de İbn Sînâ'nın uzunca biyografisini verdikten sonra: "İbn Sînâ anlaması ve kavraması alem/sembol olmuş birisidir. Akli öncülleyenlerin peşlerinden giden ve Rasûle muhalefet eden İslâm filozoflarının reisidir" demektedir²². O, meşhûr İslâm filozofu İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) biyografisinin sonunda: "Kendisinden Ebû Muhammed b. Havtillâh ve Sehl b. Mâlik rivayet etmiştir. Ondan **rivayete gerek yoktur**" diyerek tavrını açıkça ortaya koyar.²³

*el-Kavlü'l-maşrik fi tahrîmi iştigâl bi'l-mantık*²⁴ ile *Savnü'l-mentuk ve'l-kelam an fenni'l-mantık ve'l-kelam*²⁵ isimli eserlerin müellifi de olan Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) hadis usulünde felsefe ve mantık gibi ilm-i evail ile iştigal edenlerin ve o ilimleri benimseyenlerin rivayetlerinin kabul görmeyeceğini ve bunun bir cerh sebebi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunanlar arasındadır. O bu görüşü dile getirenler arasında, İbn Abdilberr el-Mâlikî'yi (ö. 463/1073, Ebû Tâhir Sadreddin Muhammed b. Ahmed es-Silefi'yi (ö. 576/1180), en-Nevevî'yi (ö. 676/1277), Ebû Abdullah Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer İbn Rüşeyd'i (ö. 721/1321), İbn Teymiyye el-Hanbelî'yi (ö. 728/1328) ve Hanefilerden Siracüddin el-Kazvini' el-Hanefî'yi (ö. 750/1349)²⁶ zikretmektedir.

II. Muhaddislerin Felsefeyle İştigali ve "Filozof Muhaddis" Kavramı

Felsefeyle iştigal etmenin keraheti ve/veya haramlığına dair yukarıda kısaca zikrettiğimiz bazı hadisçilerin görüşlerine rağmen, Hadis tarihinde hem hadisle hem de felsefeyle ilgilenen az da olsa muhaddislere/hadisçilere rastlıyoruz. Ayrıca felsefe ve felsefi ilimlerde uzman oldukları halde hadisle de

başlayan cümle yer almamaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Lisânü'l-Mfzân*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1993, II, 357, no: 2740/579).

²² Bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm : h.421-440*, (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut : Dârü'l-kitâbi'l-arabi, 1993, s. 232.

²³ Zehebî, *Siyer*, XXI, 310.

²⁴ *Resâilü's-Süyûtî* adlı eserde (nşr. Saîd Muhammed Lehâm), Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1997.

²⁵ Nşr. Ali Sami Neşşar, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1970.

²⁶ *Tedribü -râvî*, I, 278.

meşgul olup ya hadis öğrenip onu rivayet eden ya da hadis ilmiyle alakalı eser veren bazı İslâm filozoflarını da İslâm düşünce tarihiyle ilgili kaynaklardan öğrenmekteyiz. Nitekim muhaddislerin genel düşüncesini yansıtmaya açısından yukarıda verdiğimiz birkaç hadisçinin felsefe ve filozoflar hakkındaki düşüncelerinin aksine, bir başka muhaddisin/hadisçinin şu sözünü evvela zikretmekte fayda vardır. Abdür-raûf el-Münâvî (ö.1032/1623) Celâleddîn es-Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sagîr* isimli eserinin şerhinde "el-Kelîmetü'l-hikmetü Dâlletü'l-mü'mini fe haysü vecedehâ fe hüve ehakku bihâ/Hikmet mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa hak eder/alır" şeklinde başlayan rivayetin şerhinde İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) şu sözünü, tasdikler mahiyette, nakleder: "Ey nebevî ilmiyle meşgul olan araştırmacı ! Şayet bir feylesûfun veya mütekellimin nebevî ilmi hakkında bir meseleyi zikrettiğine vakıf olursan birisinin "onun dini yoktur" sözü, seni onların zikrettiğini nakletmekten ve amel etmekten alıkoymasın. İşte bu (onun dini yoktur) sözü o konuda tahsili olmayanın bir sözüdür. Çünkü feylesûfun her ilmi batıl değildir. Eğer şeriatımızın reddetmediğini görürsek ve bilhassa şehevattan, nefislerin tuzaklarından ve gizli kötülükleri ihtiva eden şeylerden sakındırmakla ve bunların tanıtılmasıyla alakalı olurlarsa kabul ederiz."²⁷

A. Muhaddisler Hakkında "Feylesûf" Tabirinin Kullanılması

Etimolojik açıdan Arapça bir terim olan "feylesûf" Yunanca "philosophia", yani "hikmeti seven" anlamına gelmekte ise de epistemolojik açıdan farklı zaman ve mekanlarda farklı anlamlarda da zikredilmekte, genel mânâda "varlık, bilgi, dil ve değerler alanıyla ilgili problemleri akılcı ve tenkitçi bir yaklaşımla ele alıp temellendirmeye çalışan düşünce adamı"na verilen bir sıfat olarak tarif edilmekte²⁸ ve bilhassa yunan felsefesini bilen ve bağlı olduğu ilimlerle ilgilenip onun usulünü takip eden müslüman ya da gayr-i müslim ilim adamları için kullanılmaktadır. Belki sadece tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami

²⁷ bk. el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-câmi'is-sagîr*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1938, V, 65.

²⁸ Aydm, Hüseyin, "Filozof", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 107.

ilimlerle meşgul olmuş bir alim için **feylesûf** sıfatının verilmesi ise rastlanılan bir durum değildir. Halbuki tarihi kaynaklardan, hadis ilmiyle hemhal olmuş Tanrı, varlık ve kainat konularında İslami ilimlerin metodunu benimsemiş ve bu yoldan giden bazı muhaddislere hiç ilgilenmedikleri hatta karşı çıktıkları düşünülen Yunan felsefesiyle ilişkili bir kelime olan feylesûf sıfatının verildiğini öğrenmekteyiz. Şimdi bu hususla ilgili aralarında bilhassa hadis tarihi eserlerinin de bulunduğu kaynaklardan birkaç rivayeti aktaralım:

Ünlü hadis âlimlerinden Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014)²⁹ hadis alimi ve Hanbeli mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855), meşhur muhaddis ve fakih Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820) hakkında "**eş-Şâfiî'î feylesûfun fî erbaati eşyâe**: fi'l-luğa, ve ihtilafî'n-nâs ve'l-me'ânî ve'l-fıkh/eş-Şâfiî lugat, ihtilaf, meâni ve fıkıh ilimlerinin feylesûfudur"³⁰ dediğini haber vermektedir.

Hakkında "feylesûf" tabiri kullanılan bir başka muhaddis de Ali b. el-Medîni'dir (ö. 234/849). Ünlü muhaddis Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) hadis usulüne dair önemli kaynaklar arasında zikredilen *el-Câmi li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'* isimli eserinde, Ali b. el-Medîni'ye ait yaklaşık 25 eseri saydıktan sonra "...Ali b. el-Medîni bu sanatın (hadîs ilminin) **feylesûfu ve tabibidir**, hadis tâifesinin de lisani ve hatibidir"³¹ demektedir.

İslâm düşünce tarihine az da olsa aşına olanlar, biri 3./9., diğeri 5/11. asırda yaşamış iki muhaddisin yine iki ünlü hadis alimi eş-Şâfiî ve Ali b. el-Medîni hakkında "feylesûf" tabirini kullandıklarını gördüğü zaman herhalde hayretlerini gizleyemeyeceklerdir. Zira felsefeye ve felsefi ilimlere karşı çıkan bir zihniyetin bu işle uğraşan ve filozof/feylesûf sıfatını ehl-i hadis'in en önemli kişileri için kullanmaları ideolojik açıdan doğru karşılanmayabilir. Mantıkî

²⁹ (ez-Zübeyr b. Abdüvâhid, el-Abbâs b. el-Fazl bin. Ürsûf, Muhammed b. Avf'dan naklen).

³⁰ Ibn Manzûr, Muhammed b. Mukarram, *Muhtasaru Târîhi Dunaşk li İbn Asâkir* (nşr. Sekine eş-Şibâbî), Şam: Dârü'l-Fıkr, 1990, XXI, 384; Zehebî, *Siyer*, X, 8.

³¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Baskı, 1994, II, 467.

açından bakıldığı zaman, karşı olunan bir ilim dalına ait, her ne sebeple olursa olsun, bir sıfatın karşı çıkanlar için konulması pek makul görünmemektedir. Bildiğimiz kadarıyla eş-Şâfiî'nin ve İbnü'l-Medîni'nin felsefe ve bağılı olduğu ilim dallarıyla meşgul olduklarına dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. O yüzden eş-Şâfiî ve İbnü'l-Medîni için kullanılan bu sıfatın hangi anlamda ve maksatla kaydedildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bu hususta birkaç ihtimal ileri sürülebilir; Birincisi, ya hicri üçüncü asırda ve beşinci asrın başlarında bu sıfatı yakıştıran muhaddislerin (İbn Hanbel ile Hatib el-Bağdâdî'nin) felsefeye ve kavramlarına karşı takındıkları tavrın, zannedildiği gibi o kadar şiddetli olmadığı, dolayısıyla bu tabirin hadis ilmi çerçevesinde hadisçiler için kullanılmasının da bir sakıncasının bulunmadığıdır. İkincisi, Yunan filozoflarının yolundan giden ve onların metodunun benimseyen diğer İslam filozoflarına yönelik tepkisel bir hareketin sonucundan kaynaklanabilir. Ebû Muhammed el-Yâfiî'nin (ö. 768/1366) *Mir'atü'l-cinân* isimli eserinde eş-Şâfiî'nin fıkıh usulü ilmindeki otoritesini meşhur Yunan filozofu Aristoteles'in Mantık ilmindeki otoritesiyle mukayese etmesi³², eş-Şâfiî hakkında feylesûf tabirinin belki tepkisel bir hareketin sonucu olarak kullanıldığını akla getirmektedir.

Hakkında feylesûf tabirinin kullanıldığı bir başka hadis alimi de İbn Hacer el-Askalânî'dir (ö. 852/1448). Babası ve dedesi Hanbelî olmasının rağmen kendisi Hanefiliği benimseyen ünlü tarihçi, dil alimi, edip, şair ve fakih ve aynı zamanda felsefî ilimlerden sayılan matematik üzerine çalışmış matematikçi Radiyyüddîn İbnü'l-Hanbelî (ö. 971/1563) hadîs usulüne dair yazdığı *Kavfü'l-eser fî savfi 'ulûmi'l-eser* adlı eserinde İbn Hacer el-Askalânî'den övgüyle bahseder ve "feylesûf ileli'l-ahbâr ve tabîbuha" ifadesini kullanır.³³

³² Bk. Yâfiî, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad, *Mir'atü'l-Cinân ve ibretü'l-yekzân*, Kahire: Darül kitabî'l-İslâmî, 1993, II, 18.

³³ İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddîn, *Kavfü'l-eser fî savfi 'ulûmi'l-eser* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Kahire 1326; Beyrut 1408, s. 42.

Son dönem Hanefi alimlerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1952) kısa adı *es-Sahîh* olan geniş hacimli hadis eserin musannifi, hadis münekkidi ve cerh-tadil alimi İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965) için "o, cerh ve ta'dîl ehlinin feylesûfu" ³⁴ demesi feylesûf tabirinin badîşçiler için zikredilmesinde bir sakınca olmadığını gösterebilir. Gerçi Kevserî bu tabiri İbn Hibbân için sadece hadîs ilmi çerçevesinde kaydetmektedir. Ancak Zehebî'nin İbn Hibbân'ın aynı zamanda *tıb, astronomi ve diğer felsefî ilimler konusunda âlim* olduğunu belirtmesi³⁵, İbn Hibbân'ın hadis ilmi haricinde felsefeyle ilgilendiğini ve bu ilgilenmesi sebebiyle "feylesûf" tabirinin kısmen de olsa bir anlamda karşılığını bulduğunu söyleyebiliriz.

Elbette yukarıda hadisçiler için feylesûf tabirinin kullanılması bizim anladığımız anlamda yunan felsefesiyle ilgilenen ve o konuda söz sahibi olmuş ve eser vermiş filozof anlamında olmayıp, hadis ilminde tam otoriter manasına gelebilecek mecazi bir kullanımdır. Bununla beraber verilen birkaç misalden hareketle şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: gerek hadis ilmi gerekse yunan felsefesi ve ilgili olduğu ilimler çerçevesinde olsun feylesûf tabiri muhaddisler için kullanılmıştır.

Öyleyse "feylesûf/filozof muhaddis" kavramına iki anlam yüklemek mümkündür: 1. "Hadis ilminin tamamında veya belirli alanlarında tam yetkili, otorite sahibi bir muhaddis" demektir ki, bu sadece hadis ilmi sınırları dahilinde kalmaktadır.

2. "İlmî hayatı boyunca hadisle iştiğal ederek en azından hadis işitmiş/öğrenmiş ve rivayet etmiş/nakletmiş veya eser yazmış ama aynı zamanda veya daha sonra yunan felsefesi ve (matematik, tıp, astronomi, hendese, kimya, simya, eczacılık, nebâtat vb.) bağlı olduğu ilimlerle de ilgilenmiş ya da o konuda yetkili kabul edilmiş muhaddis".

³⁴ Muhammed Zâhid b. el-Hasen el-Kevserî, *Te'nibu'l-Hattâb alâ mâ sâqahu fî tercemeti Ebî Hanîfe mine't-ekâzîb*, 1990, ss. 179-180.

³⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998, III, 90, no: 879.

B) Filozof Muhaddisler

Şimdi “filozof muhaddis” kavramına yüklediğimiz ikinci anlam çerçevesinde aşağıda sadece ölüm tarihleri dikkate alınarak -İslam tarihi (tıp, felsefe, hadis tarihi) kaynaklarımızdan istifade ederek- bazı isimler hakkında kısaca bilgiler vermeye çalışalım. Zikredeceğimiz bazı isimlerden, kimisi yukarıda ifade edilen hadis ilminin ustası ve hadis ilminde derinliğe ulaşmış hem muhaddis hem de az da olsa felsefi ilimlerle de ilgilenen kişiler olabileceği gibi, kimileri de yunan felsefesi ve ilimleriyle iştigal etmiş ve bu konuda derinleşmiş, bu arada hadis ilmiyle az da olsa ilgilenmiş veya eser vermiş İslam alimleri olabilirler. İşte bu kişilere iştigal ettikleri her iki (hadis ve felsefe) ilim dalından dolayı *filozof muhaddis* veya *muhaddis filozof* gibi müşterek bir sıfatın verilmesi mümkün gözükmektedir. Fakat hadisle iştigal eden her kişinin kâmil muhaddis³⁶ veya felsefeyle iştigal edenin de kâmil filozof³⁷ kabul edilip edilmeyeceği de bir tartışma konusu olabilir. Belki *filozof muhaddis-muhaddis filozof* yerine *felsefeci hadisçi-hadisçi felsefeci* kavramı da teklif edilebilir. Gerekçe olarak da, en azından “felsefeci” kavramının hem kâmil hem de nâkıs filozofu/sadece felsefeyle teorik olarak iştigal edenleri (mütefelsif); “hadisçi” kavramının da hem kâmil muhaddisi hem de en azından hadis dinleyen ve rivayet eden kişileri kapsamış olacağı, ileri sürülebilir. Biz bütün bu olası tartışma ve ihtimalleri göz önünde bulundurmakla beraber, aşağıda zikredeceğimiz isimleri biraz önce ikinci anlamını yüklediğimiz “filozof muhaddis” kavramı altında yer vermenin şimdilik daha makul ve anlaşılabilir olduğunu düşünüyoruz.³⁸

³⁶ Muhaddis kavramı ile ilgili bilgi için mesela bk. Kandemir, M. Yaşar, “Muhaddis”, DİA, İstanbul 2005, XXX, 392-394.

³⁷ Bk. Aydın, “Filozof”, DİA, İstanbul 1996, XIII, 107-109.

³⁸ Bizim buradaki önceliğimiz “muhaddis” olduğu için, muhaddis sıfatının önüne “filozof” sıfatının gelmesi daha uygun gözükmektedir. Bunu karşılayan terkipli de “filozof muhaddis” şeklindedir.

1. Ebû Hâşim Hâlid b. Yezîd b. Muâviye b. Ebî Süfyân el-Kureşî (ö. 85/704 ?).

Hâlid b. Yezîd "Hakîmu âl-i Mervân"³⁹ lakabıyla anılan ilk İslâm filozofu olup⁴⁰ felsefi ilimlerle ilgilenmiş; Grekçe ve Krottça'dan simya ilmiyle alâkalı kitapları İskenderiyeli bir rahip Maryanos'a (Marianos Romanus)⁴¹ ve onun hocası Staphonas'a⁴² da astronomi, kimya ve tıp kitaplarını Arapçaya çevirtmiş⁴³, felsefi ilimlerin İslâm toplumlarına girmesine öncü olmuş, tıp ile kimya sahasındaki uzmanlığı kaydedilmiş bir İslam alimidir.

Hâlid b. Yezîd'in bu özelliğinin yanında hadis ricaline dair yazılan kitaplarda onun **ikinci tabaka tâbiî muhaddisleri arasında olduğu da zikredilir.**⁴⁴ Bu eserlerde nakledilen bilgilere göre o, Dıhye el-Kelbî'den (ö. 50/670?)⁴⁵ ve babası Yezîd b. Muâviye'den (ö. 64/684) hadis rivayet etmiş,

³⁹ İbnü'n-Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist* (nşr. İbrahim Ramadân), Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1994, s. 300.

⁴⁰ el-Birûnî, Ebu'l-Reyân Muhammed b. Ahmed, *ei-Asarü'l-bakiyye ani'l-kurmi'l-haliyye* (nşr. C.E. Sachan), Leipzig 1878, 1923, s. 302. "ve kâne evvele felâsifeti'l-islâmi ve hatta qîle enne ilmehu minellezî istehracehu dânyâlû min ğâri'l-kenz".

⁴¹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-'ayân ve enbau ebnâi'z-zaman [mimma sebete bi'n-nakl evi's-sema ev esbetehü'l-ayan*, II, 224.

⁴² Hireysât, Muhammed Abdülkâdir, "Hâlid b. Yezîd b. Muâviye", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 293.

⁴³ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 434. Söz konusu rivayetlerin ona izafe edilmesinin doğru olmadığı, daha ziyade sonradan ortaya atılan uydurma rivayetler olduğuna dair itiraz edenler de bulunmaktadır. Bk. Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arab Culture; The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Arabic Society (2nd-4th/8th-10th C.)*, Florence, KY: Routledge, 1998, p. 24.

⁴⁴ Ebû Hâtim er-Râzî onu ikinci tabaka muhaddislerinden kabul etmektedir (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 357; İbn Hacer üçüncü tabakadan olduğunu söylese de (bk. *Tehzîbü'l-Tehzîb*, Beyrut: Dâru ihyâ al-turâs al-arabî, 2. Baskı, 1993, II, 78, no: 1985) bunun bir tashif olduğu, doğrusunun ikinci tabakadan olması gerektiği belirtilmiştir. Bk. el-Mizzî, Ebû'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşar Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987, VIII, 202, 4 nolu dipnot.)

⁴⁵ İbn Hacer Zehebî'nin Halid'in Dıhye ile karşılaşmadığını belirtmektedir (*Tehzîbü'l-Tehzîb*, II, 78, no: 1985). Ancak Zehebî'nin *Siyer*'inde böyle bir ifade geçmemektedir (*Siyer*, IX, 411).

kendisinden de Recâ b. Hayve⁴⁶, İbrahim b. Ebû Hurre el-Harrânî, Hâlid b. Âmir ez-Zebâdî el-İfrikî, Abbas b. Ubeydullah b. el-Abbâs (Ubeydullah b. Abbâs diye de bilinir), Ali b. Rayâh el-Lahmî, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî, Ebü'l-Ahdar, Ebü'l-A'yes el-Havlânî ve Ebû Verîze el-Ansî gibi muhaddisler hadis rivayet etmişlerdir.⁴⁷

Onun hadis rivayeti konusundaki merakı o derece ilerlemiş ki, hadis rivayet edecek ehil birisini bulamadığı zaman, yanındakilere "Sizin buna ehil olmadığınızı (yani hıfzetmediğinizi) elbette biliyorum ama..." diyerek hadis nakledermiş.⁴⁸

İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965) onu Âl-i Mervân'm filozofu ve sika ravi kabul etmekte⁴⁹, İbn Hacer el-Askalânî de hakkında "sadûk" ifadesini kullanmaktadır.⁵⁰ İbn Hallikân Hâlid b. Yezîd'in tıb/felsefe ve kimya ilmini çok iyi bildiğini ifade etmektedir.⁵¹ Ne var ki Hâlid b. Yezîd'in felsefi ilimlerle ilgilendiğine dair bu son bilgilerin hadis ricalinden bahseden kaynaklarda sıkça yer almadığını görmekteyiz. Dolayısıyla farklı kaynaklardan derlediğimiz bilgiler çerçevesinde Hâlid b. Yezîd'in hem filozofluk hem de muhaddislik vasfını birlikte barındırdığını söyleyebiliriz.

2. Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısırî (ö. 248/862) veya Ahmed b. Sâlih el-Şemmûnî el-Mekkî (ö. ?/?):

Hadis imamlarından en-Nesâî (ö. 303/915), Muhammed b. İsmail ei Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'inde kendisinden hadis rivayet ettiği ravilerden

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 411.

⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 411; Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 201-202.

⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 203.

⁴⁹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî *Kitâbü's-Sikât*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1973 VI, 264.

⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Suriye/Haleb: Dârü'l-Kâlem, 1992, s. 191, no: 1690.

⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 224.

Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısırî (ö. 248/862) hakkında Yahya b. Maîn'in (ö. 233/847) "kezzâbün yetefelsefî/ (felsefecilerin yolundan gidiyor, filozofmuş gibi davranıyor)" dediğini nakleder. Bununla beraber Hatîb el-Bağdâdî İbn Maîn'in kastettiği kişinin hadis uydurmakla maruf olan Mekke şeyhi Ahmed b. Salih eş-Şemmûnî olduğunu da belirtmektedir.⁵² Bu arada İbn Yûnus, İbn Maîn'in bu ifadeyi kullanmasından dolayı, muhtemelen onun felsefe ilmini bilmediğini, çünkü o ilmin ehli olmadığını, sadece hayat tarzına dikkat çekmek için bu ifadeyi kullanmış olabileceğini kaydeder.⁵³

Bizi burada ilgilendiren, hangi Ahmed b. Sâlih'in felsefeyle iştilal edip etmediği değil, Ahmed b. Sâlih isminde bir hadis ravisinin/muhaddisin felsefeyle ilgilenmesi ve bundan dolayı cerhedilmesidir. Nitekim onun hakkında sadece "kezzâb/yalancı" ifadesinin yanında "tefelsefe" tabiri zikredilmektedir. Dolayısıyla "tefelsefe" ifadesi felsefeyle ilgilenen hadis ravilerinin cerhedilmelerinin de bir sebebi olduğunu göstermektedir.

3. Ebû Ma'şer Ca'fer b. Muhammed el-Belhî (ö. 272/886).

Hendese ve astroloji hususunda eserleri vardır. Önceden muhaddis (ehl-i hadisten)⁵⁴ olduğu, felsefeyle iştilal ettiği için Yakub b. İshak el-Kindî'nin (ö. 252/876 ?) aleyhine insanları kışkırttığı belirtilmektedir. 47 yaşına kadar hadislerle iştilal eden el-Belhî, aleyhinde faaliyet gösterdiği el-Kindî'nin kıvrak zekası ve hilesiyle farklı ortamlarda bulundurulmuş ve matematik, geometri ve astrolojiye sempatisi sağlanmış, böylece o da aklî ilimlere (ulûmü'l-aklî) yönelmiştir.⁵⁵ 40

⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 202; Zehebî, *Siyer*, XII, 165, 168; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 383. Gerçi hem Zehebî hem İbn Hacer en-Nesâî'nin Ahmed b. Salih hakkındaki düşüncesinin yanlış olduğunu ve hadis alimlerinin onun hakkında müspet düşüncülerini belirterek Nesâî'ye itiraz etmektedirler. (bk. a.y.)

⁵³ Süyutî, *Tedribü'r-râvî*, II, 322.

⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 161.

⁵⁵ İbn Ebî Usaybia, *Ebü'l-Abbas Muvaññakuddin Ahmed b. Kâsım, Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-enbbâ*, (nşr. Nizar Rıza), Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, ts., s. 286; Kindî, *Ebü Yusuf es-Sabbah Yakub b. İshak, Felsefî Risaleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. XIII; Zehebî, *Siyer*, XIII, 161; Dizer, Muammer, "Ebû Ma'şer el-Belhî", *DİA*, İstanbul

küsür yıl ehl-i hadisten sayılmasına rağmen ne bir hadis rivayeti ne de hadis konusunda herhangi bir eseri zikredilmektedir. Zehebî "qîle" ifadesiyle onun önceden muhaddis olduğunu ve ona ait bazı kitaplarının isimlerini saydıktan sonra da "hezeyan türünden pek çok kitabı vardır" demekle yetinmektedir.⁵⁶ Burada da el-Belhî'nin hem filozof hem de muhaddis olduğu ortaya çıkmakta, ancak felsefeyle iştigal ettiği için cerhedilmektedir.

4. Muhammed b. Hibbân el-Büstî (ö. 354/965)

Meşhur muhaddislerden, aynı zamanda cerh - tadil alimi olan ve *es-Sahih* isimli eserin musannifi İbn Hibbân'ın, felsefeyle ilgisine yönelik bilgilere kısmen rastlayabilmekteyiz. Mesela onun *tıb, astronomi ve diğer felsefi ilimler konusunda âlim* olduğu bizzat Zehebî tarafından da zikredilmektedir.⁵⁷ Ayrıca İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) Sîstan'da (Sicistân) bulunduğu sırada müşebbihe taraftarlarınca kelam ve felsefeyle meşgul olduğu ileri sürülerek⁵⁸ ve nübüvvetin ilim ve amelden teşekkül ettiğine ve benzeri görüşlerine dair düşüncesinden⁵⁹ dolayı zındıklıkla suçlandığı da başka kaynaklarda yer almaktadır. Fakat biyografisi ile ilgili çalışmalarda bu ilimlere ait herhangi bir eserinden bahsedilmemektedir. İbn Hibbân'ın felsefi ilimlerle ilgilenmesi ve felsefi görüşlere sahip olması elbetteki hadis alimleri tarafından kınanacaktır. Nitekim ünlü Türk hadis alimi ve münekkidi Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehbî de 'nübüvvet ilim ve amelden ibarettir' görüşünün felsefi olduğunu söyleyerek İbn Hibban'ı eleştirmiştir.⁶⁰

1994, X, 182-184. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 337-338; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yân*, I, 358-359.

⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 161.

⁵⁷ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 90, no: 879; Süyûtî, *Tabâkâtü'l-huffâz* (nşr. Muhammed Umar), Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1973, s. 374.

⁵⁸ Sönmez, M. Ali, "İbn Hibbân", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 63.

⁵⁹ İbn Hacer, *Lisâni'l-Mizân*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1987, V, 128-129.

⁶⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 90.

5. Ebü'l-Kâsım İsa b. Ali b. İsa b. Dâvud b. el-Cerrah el-Bağdâdî (ö. 391/1001)

Abbasi Veziri Ebü'l-Hasen İsa b. Ali'nin (ö. 334/946) oğludur. Beğavi, İbn Ebû Dâvud, İbn Saîd, Muhammed b. Nuh el-Cündeysâbüri, Bedr b. el-Heysen gibi hocalardan hadis işitmiştir. Çok sayıda imla meclisinde hadis kaydetmiştir. Kendisinden Ebü'l-Kasım el-Ezherî, Ebu Muhammed el-Hallâl, Ali b. Muhammed el-Muhassin et-Tenûhî gibi alimler hadis rivayet etmişlerdir. Hatib el-Bağdadi, İbnü'l-Cerrah için "Sebt", "sahîhu'l-kitâb" ifadelerini kullanır.⁶¹

İbnü'l-Cerrâh'ın felsefeyle olan ilgisine dair ilk bilgiyi çağdaşı Muhammed b. İshak en-Nedîm'in (ö. 385/995), "İsa mantık ve kadim ilimlerinde zamanının önde gelenlerinden biridir" şeklindeki ifadesinden öğreniyoruz.⁶² Zehebî İbnü'n-Nedîm'in bu sözünü naklettikten sonra "Bu ilimler onun durumunu lekelemekte ve onu güzelleştirmemektedir. İnşâallah Hadis(le uğraşması) sebebiyle Allah'ın rahmetine nail olur" temennisinde bulunarak felsefi ilimlerle uğraşmasını eleştirmektedir.⁶³

Ayrıca, Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Cerrah'm çağdaşı ve öğrencisi olan hadis hafızı Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Fevâris'den (ö. 412/1022) onun felsefi görüşlere sahip olduğunu ve bundan dolayı da ayıplandığını nakletmektedir.⁶⁴ Ne varki hem Zehebî *Mîzânu'l-i-tidâl*'de hem de İbn Hacer bu iddiaların doğru olmadığını söylemektedirler.⁶⁵ Halbuki, biraz önce zikrettiğimiz üzere, Zehebî gerek *Siyer*'inde gerekse *Târîhu'l-İslâm*'ında⁶⁶ bu iddialara herhangi bir itirazda bulunmaz, üstelik *Siyer*'inde aynı iddiayı

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XI, 179.

⁶² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 186.

⁶³ Zehebî, *Siyer*, XVI, 550

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XI, 180; Zehebî, *Siyer*, XVI, 550.

⁶⁵ Zehebî, *Mîzânu'l-i-tidâl*, III, 318; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1993, IV, 465.

⁶⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*: h. 381-400, ss. 257-258.

zikrettikten sonra hadis dolayısıyla Allah'ın rahmetine nâil olmasını temenni etmektedir.

6. Ebû Ali Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdullah b. Ahmed b. eş-Şibl b. Üsâme el-Bağdâdî el-Harîmî: (ö. 473/1080)

Asrının şâiri olarak zikredilir. Meşhur divanı vardır. Ebü'l-Hasen b. el-Bâzî ve başkalarından hadis almış ve *Garîbü'l-hadîsi* işitmiştir. Kendisinden de İsmâil b. Semerkandî, Ebü'l-Hasen b. Abdüsselâm ve Ebû Sa'd b. ez-Zevzenî ve Şücâ' ez-Zühlî hadis rivayet etmişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî kendisinden hadis yazmış ve İbnü'n-Neccâr onun hayatından uzun uzadıya bahsetmiştir. 72 yaşındayken Muharrem 473'de vefat etmiştir.⁶⁷ Talebesi olan hadisçi İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113)⁶⁸ ve ünlü hadis münekkidi Zehebî⁶⁹ ondan övgüyle söz etmişlerdir. Ancak Zehebî (ö. 748/1348) onun felsefi ilimlerle ilgilendiğinden ve filozofluğundan bahsetmemiştir. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise onun el-Bâzî'den hadis işittiğini hocalarının da ondan hadis rivayet ettiğini, şair olduğunu belirttiikten sonra şiirden bir parça aktarıp "Bu beyitlerin bir kısmı akidesinin çirkinliğini göstermeye yeterlidir" diyerek onunla ilgili olumsuz kanaatini belirtmiştir.⁷⁰ Onun beytinden hareketle olumsuz kanaat belirtmesinin sebebini kısmen Yakut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-udebâ* isimli eserinde kaydettiği şu görüşünden çıkarabiliriz: el-Hamevî "O, hikmet ve felsefeyle temeyyüz etmiş, tıp sanatından haberdar, edib ve şair birisidir. Ona ait bir kasidesi vardır ve bu kaside onun hikmet ve felsefede ne denli mahir olduğunu göstermektedir"⁷¹ diyerek kasidenin uzunca bir bölümünü zikretmektedir. el-Harîmî'nin hikmet ve felsefi ilimlerle ilgilendiğine dair başka görüşlere de rastlamaktayız. Mesela, İbn Ebî Usaybia (ö. 668/1270) onu

⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 430-431; a.mlf., *Tarîhu'l-İslâm: h. 471-480*, s. 99.

⁶⁸ *el-Mu'telif ve'l-muhtelif* (nşr. Kemal Yusuf el-Hût), Beyrut 1991, s. 85.

⁶⁹ a.mlf., *Tarîhu'l-İslâm: h. 471-480*, s. 99.

⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, (nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992, XVI, 213-214, no: 3511.

⁷¹ Yakut el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah, *Mucemü'l-udeba*, (y.y.): Dârü'l-Me'mun li't-Türas, ts., X, 23-45.

“hakîm, feylesüf, mütekellim, edîb ve şâir” sıfatlarını zikrederek tanıtır. Onun hikmet konusunda uzun bir şiiri olduğunu ve bu şiirin de onun hikemî ilimler konusundaki derinliğini gösterdiğini ve bazı insanların bu şiirin İbn Sînâ'ya ait olduğunu söyleseler de bunun doğru olmadığını belirtmektedir.⁷²

Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî de (ö. 764/1363) el-Harîmî'nin “Hakîm” olduğunu, Atımed b. Ali el-Bâzî'den *Garîbü'l-hadîs*'i işittiğini belirtir ve kasidesinden uzunca bir bölümü verir.⁷³ İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245) Hafîb el-Bağdâdî'nin *Târîh*'ine yazdığı *Zeyl*'de İbn Şibl'in Ebü'l-Hasen Ahmed b. Ali b. el-Bâzî ve el-Emîr Ebu Muhammed el-Hasen b. İsâ b. el-Muktedir Billah'tan hadis öğrendiğini zikreder ve nahiv, lügat ve ilm-i edeb konusunda imam olduğunu, Hafîb el-Bağdâdî'nin risalelerinde ona yer verdiğini belirtir.⁷⁴

7. Gulam ibnü'l-Münâ (المني) Fahrüddin İsmail b. Ali b. el-Hüseyin el-Ezî el-Hanbelî (ö. 610/1213)

Gulam ibnü'l-Münâ lakabıyla meşhur olan İsmail b. Ali de hem hadisle hem de felsefeyle iştigal eden alimlerdenidir. Nitekim o, Ebü'l-Feth İbnü'l-Münâ, Lahik b. Ali b. Kârih'ten hadis işitmiş, meşhur muhaddis Ebû Nasır Ahmed b. el-Ferec ed-Dîneverî'nin kızı Şühde bnt. Ahmed el-Kâtibe'den (ö. 574/1178) bir hadis risalesi/meşyeha yazmış, hocası Ebü'l-Feth İbnü'l-Münâ'nın vefatından sonra, Me'muniye Medresesi'nde hadis dersleri vermeye başlamış ve hocası ile diğer muhaddislerden aldığı pek çok hadisi rivayet etmiştir. O bununla beraber bir fakih ve filozof olarak da şöhrete sahiptir. Mantık, felsefe ve diğer kadim ilimlerle ilgilenmiştir. Aralarında *Nevâmisü'l-enbiyâ*'nın da bulunduğu felsefî eserler yazmıştır. Felsefeyle ilgilenmesinden dolayı Hanbelî âlim İbn Receb onu dininde zayıf olmakla itham etmiştir. Rivayet edildiğine göre, Gulam İbnü'l-Münâ hadis ravilerini, hadisleri yeterince

⁷² İbn Ebî Usaybia, *Uyunü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, ss. 333-336.

⁷³ es-Safedî, Ebü's-Safa Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974, III, 10-16.

⁷⁴ İbnü'n-Neccâr, Muhibbtüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmud, *el-Müstefad min Zeyli Târîhi Bağdâd*, Haydarabad : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978, XIX, 8.

öğrenmemekle, aklî ilimleri bilmemekle, hadisleri zahiri manasının ötesinde rivayet ettiklerini anlamamakla suçlamıştır.⁷⁵ Zehebî ise Gulam İbnü'l-Münâ'nın rivayetlerini rivayet edilmeye elverişli değildir (lâ yuslah li'r-rivâye) diyerek eleştirmiştir.⁷⁶ İbn Hacer de benzer şekilde onu zayıf ravilerden ve muhaddislerden saymaktadır.⁷⁷

8. Muveffakiddîn Ebû Muhammed Abdüllatîf ibni'l-Fakîh Yûsuf b. Muhammed b. Ali b. Ebî Saîd el-Mevsîlî ei-Bağdâdî eş-Şâfiî. (ö. 629/1231).⁷⁸

Abdüllatîf el-Bağdâdî, tabib, matematikçi, nahivci, dilci, kelimci, *muhaddis*, tarihçi *filozof* gibi sıfatlara sahip ve söz konusu sahalarda da oldukça çok eseri olduğu belirtilen bir İslam alimidir.

Tıp, felsefe ve mantık alanları başta olmak üzere 160'tan fazla eseri vardır. Bunların elliüçü tıp ve farmakoloji, dördü zooloji, dördü botanik, yirmisi mantık, onsekizi felsefe, onüçü nahiv, sekizi hadis, ikisi tefsir, ikisi fıkıh, ikisi kelam, onu metodoloji ve tarih, dördü de ahlak ve siyaset konularında kaleme alınmıştır. Geri kalanları ise dil, edebi tenkit, matematik, seyahat hatıraları, mineraloji gibi çok değişik ve farklı konulardadır.⁷⁹ Bizi burada ilgilendiren husus Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin filozofluğu yanında hadis sahasında da eser vermiş olması⁸⁰ ve muhaddis sıfatına sahip olmasıdır.⁸¹

⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, XXII, 29-30; İbn Receb el-Hanbelî, *Zeylû Tabâkâtî'l-Hanâbile*, II, 66-68.

⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, XXII, 30.

⁷⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 472-473, no: 1323.

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bk., Kaya, Mahmut, "Abdüllatîf el-Bağdâdî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 254.; Abdüllatîf Bağdâdî 14 Mart 1992, Kayseri, Editör: Ahmet Hulusi Köker, Kayseri 1993.

⁷⁹ Kaya, "Abdüllatîf el-Bağdâdî", *DİA*, I, 254.

⁸⁰ Eserleri arasında 1. *Kitabü Ğarîbi'l-hadîs* (Ğarîbü'l-hadîs el-kebîr), 2. *Kitâbü'l-Mücerred li Ğarîbi'l-hadîs*, (nşr. Fatıma Hamza er-Râzî), Dârü Ammâr, Umman 1425/2004), 3. *et-Tib mine'l-Kitâb ve's-sünne* (nşr. Abdüimu'tî Emîn Kal'aci), Beyrut 1406/1986), 4. *Şerhu'l-hadîsi'l-müsel*, 5. *Ehâdis mahracetün mine'l-cem' beyne's-sahîhayn*, 6. *Tefsîru kavlihi(s.a.) er-Râhimüne yerhamuhumullah*, 7. *Şerhu seb'ine hadîs*, 8. *el-Livâü'l-azîz bismi'l-meliki'l-azîz* 9. *Kitâbü'l-erbaînet Tibbiyye, el-müstahrece min süneni İbn Mace ve*

9. İbnü'r-Rûmiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebi'l-Hafîl Müferriç el-İşbilî (ö. 637/1239).⁸²

Başta ilm-i nebatat olmak üzere edebiyat, şiir ve felsefeyle uğraşan bir aileye mensuptur. İbnü'r-Rûmiyye de ilmi nebâtat/botanik ve hadis ilminde imam, hafız, münekkîd, cerh - tadil alimi olarak zikredilir.⁸³ Mağrib ve maşrikda tıp ve fıkıhda çok sayıda alime ders vermiştir. Bağdad'ta geniş bir ravi kitlesine hadis rivayet etmiş, kendisinden de Ebû Abdullah b. Saîd el-Levşî (el-Lûşî) ve Mısır'da el-Hafız Ebu Bekir el-Kat (القط) rivayette bulunmuşlardır.⁸⁴ Tıp, nebatat, hadis sahasında eserleri⁸⁵ vardır.⁸⁶

10. İbn Yûnus, Kemaleddin Ebü'l-Feth Musa b. Yunus b. Muhammed el-Mevsîfî eş-Şâfîî (ö. 639/1242)⁸⁷

şerhiha, (nşr. Kemal Yusuf el-Hût), Beyrut, Müessesetü'l-kütübî's-Sekafiye, 1985 10.
Tıbbu'n-Nebevî (nşr. Yusuf Ali), Beyrut 1990.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XXII, 321-323.

⁸² Kandemir, M. Yaşar, "İbnü'r-Rûmiyye", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 188-189.

⁸³ Zehebî *Tezkiratü'l-huffâz*, IV, 146, no: 1138.

⁸⁴ Hadis işittiğine ve hadis rivayet ettiğine dair şu eserlere bk. İbnü'l-Esir, *el-Lübab fî tehzîbi'l-ensâb*, Beyrut: Dârü Sâdr, ts., II, 183; Semânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, *el-Ensâb*, Beyrut 1976, VII, 284; el-Kıfî, Cemaleddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf b. İbrahim eş-Şeybânî, *el-Muhammedûn mine's-suarâi ve eş'ârihim* (nşr. Riyâd Abdülhamîd Murâd), Beyrut: Dâr İbn Kesir, 1988, ss. 375-402.

⁸⁵ Hadiste eserleri arasında şunlar vardır: 1. Ricâletü'l-mu'îm bi zevâidi'l-Buhârî 'alâ Müslim; 2. İhtisârü ğarîbi hadîsi Mâlik li'd-Dârekutnî; 3. Nazmü'd-derârî fimâ teferrede bihi Müslim 'ani'l-Buhârî; 4. Tevhînu turuki hadîsi erba'în; 5. Hükmü'd-dua fi'd-duafai ve'l-metrûkîn li Ebi Muhammed b. Adî; 6. el-Hâfil fî tezyîli'l-kâhil; 7. Ahbârü Muhammed b. İshâk. Nebâtat sahasındaki eserleri: 1. Şerhu Haşâişî Diyâskürîdus ve edviyetü Câlinûs, 2. er-Rihle en-Nebâtiyye ve'l-müstedreke; 3. Tefsîru esmâi'l-edviye el-müfreda min kitâbi Diyâskürîdûs; Makâle fî terkîbi'l-edviyye

⁸⁶ Eserlerin listesi için bk. Kandemir, "İbnü'r-Rûmiyye", *DİA*, XXI, 188-189; İbrahim Zu'rur ve Ali Ahmed *Mucemî ettbba el-mağrib ve'l-endülüis*, Dımaşk 1994, ss. 26-29

⁸⁷ Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şeşen, Ramazan, "İbn Yunus, Kemaleddin", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 452-453.

İbn Yûnus 14⁸⁸ veya 24⁸⁹ çeşit ilim türüyle meşgul olmuş çok yönlü bir alimdir. Babasından fıkıh, Yahya b. Sa'dûn el-Kurtubî'den Arab edebiyatını öğrendi. Ayrıca tefsir, hadis ve esmâi ricâl'ın yanında, ilmi hilaf, mantık ve tabii felsefe gibi felsefi ilimlerle ilgilenmiştir. Zehebî'ye göre İbnü's-Salâh onu mübalağlı bir şekilde övmüştür. Öğrencisi İbn Hallikân da onu övmekte ancak şu ifadeyi kullanmaktadır: "Allah ona geniş bir müsamaha bahşetmiştir, akli ilimlerle fazla meşgul olduğundan dolayı din konusunda müsamahalı davranmış ve bu yüzden de itham edilmiştir."⁹⁰

Zehebî felsefi ilimlerle uğraştığı için onu, zımnen eleştirmekle beraber, *Tabâkâtü'l-muhaddisîn* isimli eserinde muhaddisler arasında saymaktadır.⁹¹

11. İbnü'n-Nefs, Ebü'l-Hasen Alaüddîn Ali b. Ebi'l-Hazm el-Karaşî ed-Dımaşkî el-Mısrî (ö. 687/1288)

İbnü'n-Nefs olarak bilinen Alaeddin Ali b. Ebi'l-Hazm el-Karaşî, İslâm ve Batı Tıp dünyasında hem "küçük kan dolaşımının ilk defa keşfeden" hem de "ikinci İbn Sînâ" olarak tabibliği/reisü'l-etıbbâ ve filozofluğu öne çıkmış bir müslüman alimdir. Çok sayıda tıp ve felsefe sahasında eserleri mevcuttur.⁹² Ancak o, tıp ve felsefenin yanısıra nahiv, ilm-i meâni, fıkıh ve hadisle de iştigal etmiş⁹³, Mesruriyye Medresesinde dersler vermiştir. Şâfiî fıkhına dair önemli kitaplardan olan Ebu İshak eş-Şîrâzî'nin *Kitâbü't-Tenbîh*'ine şerh yazacak seviyede usulü fıkıhı bilen birisidir. Ayrıca hadis usulü ilmine dair muhtasar bir eser yazması da hadis ilmine olan alâkasını göstermektedir. Hadis ilmine yönelik kaynaklarda ismi geçen *el-Muhtasar fi ilmi usûli'l-hadîs* adlı eseri de

⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, XXIII, 85-87.

⁸⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 311-318.

⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, XXIII, 85-87.

⁹¹ Zehebî, *Tabâkâtü'l-muhaddisîn*, s. 200, no: 2115.

⁹² Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Kahya, Esin, "İbnü'n-Nefs", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 173-176.

⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslam: h. 681-690*, s. 313.

günümüze kadar ulaşmış ve iki defa yayınlanmıştır.⁹⁴ Ayrıca ona ait *Fâzıl b. Nâtik* veya *er-Risâletü'l-kâmiliyye fi's-sîreti'n-nebeviyye*⁹⁵ isimli felsefi risalesi, her ne kadar roman türünde olsa da, İbnü'n-Nefîs'in Hz. Peygamber'in sîretine ve sünnetine dair düşüncelerini de kısmen bize haber vermektedir. Onun hadis usûlü ilmine dair eseri felsefi bakış açısını ihtiva ettiği için oldukça dikkate değer bir çalışmadır.

12. İbnü'l-Fuvâtî, Ebu'l-Fazl Kemaleddîn Abdürrezzâk b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 723/1323).

İbnü'l-Fuvâtî de farklı İslamî ilimler sahasında eserler yazmış velûd birisidir.⁹⁶ Hacı Halife onu hem *muhaddis* hem de *filozof* olarak niteler.⁹⁷ Zehebî ve Süyûtî'ye göre muhaddislerin 21. tabakasına dahildir.⁹⁸ Ancak o, 660/1262'de Hoca Nasıruddin et-Tûsî'den ulûmü'l-evâil'i/kadîm ilimleri öğrenmeye başlamış⁹⁹, felsefeyle iştiğal ettiği için kendisi kınanmış ve dindarlığından şüphe edilmiştir. Mesela Zehebî İbnü'l-Fuvâtî'den bahsederken onun hadisler derlediğini ve rivayet ettiğini, yaklaşık 500 hadisçiden hadis işittiğini belirttikten sonra, hadis ilmindeki çalışmalarının onun için keffaret olmasını temenni etmektedir.¹⁰⁰

⁹⁴ (nşr. Hasan Amarat), Hildesheim : George Olms Verlag, 1986; (nşr. Yusuf Zeydan), Kahire : ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübni, 1991.

⁹⁵ (nşr. Abdülmün'im Ömer ; göz.geç. Ahmed Abd Heridi) 2. bs., Kahire : Vezaretü'l-Evkaf, 1987.

⁹⁶ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Tomar, "İbnü'l-Fuvâtî", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 47-48.

⁹⁷ Hacı Halife, *Keşfü'z-zünûn* (nşr. Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), Beyrut 1992, I, 573.

⁹⁸ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, IV, 190; Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, s. 515.

⁹⁹ Zehebî, *a.g.e.*, IV, 190; a.mlf., *Mu'cemü'l-muhaddisîn* (nşr. Muhammed el-Habîb el-Hayla), Taif: Mektebetü's-Siddîk, 1408, s. 144.

¹⁰⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, IV, 190; a.mlf., *Mu'cemü'l-muhaddisîn*, s. 144; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1994, IV, 13.

Sonuç Yerine

Konusunda ilk çalışma olması ve eksikliklerini de beraberinde getireceğini düşündüğüm bu makalede; klasik dönemdeki belli başlı hadis otoritelerinin kadîm felsefeye ve felsefi ilimlere bakışları ve bu ilimlerle iştigal edenlerin hadis ilmindeki konumlarına yönelik fikirler kısaca özetlenmeye çalışılmıştır; Klasik yunan felsefesiyle ve bağlı olduğu ilim dallarıyla iştigal edilmesinin hadis alimlerce hoş karşılanmadığı, hatta bazıları tarafından bu ilimlerle uğraşılmasının haram sayıldığı belirtilmiştir. Ne var ki, klasik döneme ait her ilim dalına ait *tabakât* veya *ricâl* kaynaklarına baktığımız zaman, bizi ilgilendiren yönüyle, hem hadis ilmiyle hem de felsefi ilimlerle ilgilenmiş çok sayıda kişilere bilhassa hadis ilminde temayüz etmiş muhaddislere rastlamak mümkün gözükmektedir. Ayrıca felsefi ilimlerde söz sahibi olmuş İslam alimleri de Hadisle iştigal etmişler, eserler vermişlerdir. Elbette yukarıda isimlerini verdiğimiz bazı alimler sadece isimlerini saydıklarımızdan ibaret değildir*. Bilhassa tabakât kitaplarının yeniden gözden geçirilerek taranması bu hususta ileri sürdüğümüz tezin/filozof muhaddislerin sayısının azımsanamayacak derecede çok olduğunu gösterecektir. Elbette onların isimlerini alt alta koyup zikretmek de yeterli olmayacaktır. Hiç şüphesiz onların hadis ilmine ne gibi katkılarının olduğunu; hadis ilmine bakışlarını ve bunun eserlerine yansımaları tespit edip sunmak daha iyi olacaktır. İşte bu çalışma Hadis Felsefe ilişkisini tarihi boyutuyla irdelemek, onları gün yüzüne çıkarmak ve günümüz hadis ilminin gelişmesine ve güncellenmesine hangi türden katkılarının sağlayacağını sunmak isteyen araştırmacılara sadece bir kapı açmayı da hedeflemektedir. Hadis ilmiyle iştigal edenlerin diğer İslami ilimlerin yanında felsefi ilimlerle de ilgilenmesinin hadis ilmine ve Nebevi Sünneti tespit, tayin ve sunumunda ne gibi faydaları sağlayacağı elbette merak konusudur. Meşhur muhaddis, cerh-tadil uzmanı İbn Hibbân el-Büstî'nin (ö. 354/965) Hz. Peygamber'in hadislerini ve sünnetini *et-Tekâsım ve'l-Envâ* adını verdiği *es-Sahih*'inde şimdiye kadar hiç kimsenin yapamadığı bir şekilde 400 kısma

* 85 ismin yer aldığı çalışma için bk. Ertürk, Mustafa, Filozof Tabib Muhaddisler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

ayırarak sunması, suçlandığı ve itham edildiği felsefi ilimlerle uğraşmasının eserlerine nasıl yansımış olabileceğinin bir göstergesi olsa gerektir. Nitekim Şuayb el-Arnaût da İbn Hibbân'ın felsefi kariyerinin eserlerine ve özellikle *Sahîh*'ine yansıdığını vurgulamaktadır.¹⁰¹ Ayrıca hadis ilmiyle iştigal etmiş ve bu konuda bir eser yazmış olan ünlü tabîb ve filozof İbnü'n-Nefîs'in *el-Muhtasar fî ilmi usûli'l-hadis* isimli eseri felsefi ve tabib bakışıyla hadis usulü ilmine ne gibi katkılar sağlayacağını ortaya koymaktadır.¹⁰² Bu ve benzeri konularla alâkalı yapılacak bilimsel çalışmalar felsefi birikime sahip muhaddislerin eserlerine nasıl tesir ettiğini ve günümüzde ise etkilerinin neler olabileceğini herhalde gösterecektir.

¹⁰¹ İbn Balabân, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balabân b. Abdullah, *el-İhsân fî takrîbi's-Sahîhi İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988, I, 19.

¹⁰² Bk. İbnü'n-Nefîs, *el-Muhtasar fî ilmi usuli'l-hadis* (nşr. Yusuf Zeydân), Lübnan 1991.